

Юрій МИЦІК

ПОВСТАННЯ НЕВІЛЬНИКІВ-ГРЕБЦІВ НА ТУРЕЦЬКІЙ ГАЛЕРІ У 1630 РОЦІ

З італійської переклав Владислав КЛІМОВИЧ (м. Дніпропетровськ)

Однією з найболячіших проблем у політичному житті Європи XIV — XVII ст. була боротьба проти агресії Османської імперії, що загарбала величезні території на трьох континентах, прагнула встановити свою гегемонію в усій Європі. В особливо тяжкому стані опинилася Україна, яка тоді мусила здобувати свою незалежність і боронити її від зазіхань загарбників-сусідів. Не захищена природними бар'єрами, Україна була змушені, покладаючись насамперед на власні сили, відбиватися не лише від турків-османів, але й від їхніх васалів — Кримського ханства і диких ногайських орд. Ординці постійно плюндрували і грабували українські землі, зробивши полювання на людей, продаж полоняніків у рабство чи не найголовнішою галуззю своєї «економіки». Тисячі та десятки тисяч невільників продавалися на ринках Кафи, Стамбула, Каїра та багатьох інших міст. Найнепокірніших невільників-чоловіків, насамперед полонених запорозьких козаків, призначали на галерні роботи. Прикуті до тяжких весел, неймовірно потерпавши від голоду, холоду, бруду, від знущань наглядачів, вони були приречені на повільне згинання і часто проклинали той день і час, коли з'явилися на світ... Але й галерні роботи не могли зламати прагнення до волі невільників-гребців, переважну частину яких складали саме українці.

На сьогодні відомі не менше десяти успішних повстань, які підіймали невільники-гребці на турецьких галерах, що плавали Азовським, Чорним та Середземним морями¹. Найбільшого розголосу набуло свого часу повстання, яке мало місце в листопаді 1627 р. на турецькій галері біля острова Лесбос в Егейському морі, коли було визволено 226 невільників-християн, у більшості своїй українців. На чолі повстання стояв «подільський русин», шляхтич з міста Бар Марко Якимовський. Це повстання було описане італійським письменником Марко Томазо Марнавізіо, який видав свій твір в Римі 1628 р.; він був передрукований у Флоренції того ж року, а згодом перекладений і виданий німецькою та польською мовами. Саме це повстання було оспіване в українській народній думі

про Самійла Кішку, оскільки й славетний запорозький гетьман брав у ньому участь. Про це повстання та успішну втечу на турецькому адміральському кораблі невільників до берегів Італії нам уже доводилося писати², було видано в перекладі українською мовою й текст брошури³.

Однак цікаві знахідки історико-літературних пам'яток, присвячених іншим повстанням, траплялися й пізніше. Працюючи у Національній бібліотеці у Варшаві, ми звернули увагу на два мікрофільми⁴, зроблені з оригіналів брошур італійською мовою, що зберігаються у відомій римській бібліотеці Касанатезе. У них ідеться про ще два знаних раніше повстання українських та польських невільників на турецьких галерах у Середземному морі. Одна з цих брошур була видана у Римі 1632 р. в друкарні Франческо Корбелетті під назвою: «Relatione della gloriosa Fuga de Vagabagia...» Тут розповідається про повстання 215 невільників-гребців під проводом Василя Рогатинського (з Рогатина — ?), які знишили 96 турків і на трофейній галері втекли до Італії. Друга брошуря, яка наводиться нижче повністю в перекладі українською, містить у собі твір італійською мовою Миколи Канцького (Концького) — ректора польського шпиталю у Римі. Ця брошуря була видана у Римі 1631 р. в друкарні Гвільельмо Фачіотті під назвою: «Relatione dell'impresa fatta da otto schiavi christiani...»

На жаль, до інформації, наведеної Канцьким, поки що не можна нічого додати через брак джерел. Однак варто вказати на деякі додаткові моменти. По-перше, брошуру було створено під впливом вищезгаданого твору Марнавізіо, хоча в її основу було покладено події іншого повстання. Сам автор згадує про брошуру Марнавізіо і про повстання Марка Якимовського, датуючи його, щоправда, 1628, а не 1627 роком. Важливим є те, що Канцькому було відомо про три успішні повстання невільників-гребців протягом неповних чотирьох років, і кожне з них коштувало османам потужної галери разом із командою. По-друге, руси-

² Мицик Ю. А. Цінна історико-літературна пам'ятка XVII ст. — Всесвіт. — 1980. — № 10. — С. 291 — 292.

³ Мицик Ю. Пам'ятка морської слави козаків. — Військо України. — 1997. — № 1 — 2. — С. 50 — 51.

⁴ Національна бібліотека у Варшаві. — Відділ мікрофільмів. — № А. 822; А. 823.

ни-українці в творі Канцького, як і в багатьох інших тогоджесних джерелах, нерідко визначаються не за етнічною приналежністю, а за державою, в котрій вони жили, у даному випадку — в Речі Посполитій. Навіть гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Виговського йменували польськими шляхтичами тільки тому, що вони до національно-визвольної війни українського народу 1648 — 1658 рр. формально були громадянами Речі Посполитої. Так і у даному випадку,— Канцький представляє керівника повстання Івана Волковського польським шляхтичем, тоді як рід Волковських був українським і зазначений у реєстрах та ревізіях, що проводилися на Волині в 1528 і 1545 рр.

Відзначимо також, що повстання 1631 р. було багато в чому подібне до попередніх. Хоч воно вибухнуло неподалік від другого за значенням міста Кіпру — Фамагусти,

колишні невільники тікали на батьківщину через Італію. По дорозі вони побували на острові Мальта. Подальший шлях повстанців був звичним: Сицилія (міста Сиракузи й Мессіна), Південна Італія (провінція Калабрія), далі — Неаполь, Рим, Анкона... Щоправда, цього разу втікачі добиралися до Неаполя та Рима пішки, а не на здобутій галері, як сподвижники Марка Якимовського.

Дуже цікавими є додаткові розповіді Канцького про втечу з Триполі (Лівія) двох поляків та мальтійців, а також про втечу дев'яти невільників, у тому числі й українців, з міста Алжир до острова Мальорки. І для цих втікачів шлях на батьківщину пролягав через Італію...

Отже, брошура італійського письменника, ймовірно, поляка за походженням М. Канцького, є ще одним свідченням незламного волелюбного духу українців.

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПОДВИГ ВОСЬМИ НЕВІЛЬНИКІВ-ГРЕБЦІВ,

у якому йдеться про захоплення ними турецької галери та 19 турків разом з Мамікапітаном та губернатором Фамагусти, про визволення з неволі 89 християн, більшість із яких була з Корони Польської.

Це сталося в день святого апостола Фоми року 1630 в порту Карагаччі в Анатолії.

Повідомлення зроблене вельмишановним доном Ніколо Канцьким, ректором польського шпиталю в Римі.

В Римі, друкарня Гвільєльмо Фачіотті, 1631 р.

«РЕЛЯЦІЯ

Серед великих випробувань, які посилає справедливість Божа, не найменшим у цьому столітті є те, що християнин потрапляє до рук туркам. Через це його нужденість та бідування сягають такої міри, що це неможливо навіть пояснити. Йому завдають не лише тілесних, а й душевних мук, надзвичайно тяжких. Його раптом позбавляють Божого слова, спілкування з Божими слугами, Свято-го Причастя, і саме це буває найтяжчим; зі свободою тіла гине і духовне життя; опиняючись серед численних гнобителів, людина втрачає змогу ім протидіяти, коли її змущують зректися віри або чинити щось інше проти Христової науки. Оскільки рабство є найтяжчою карою та мукою, визволення всякої людини з такої біди є найбільшою милістю, яка може бути надана нещасливцеві, відірваному від своїх та позбавленому будь-якої людської допомоги. Тут слід звертатися до милості Господньої і належно читати «*Magnus Domini Laudabilis...*», як це ведеться у всіх народів світу, особливо ж у поляків, бо цей народ продовжує мужньо воювати проти ворогів на суходолах та на морі, побиваючи та рубаючи їх скрізь, де тільки вони є, провадячи війну з нечуваною відвагою та гідністю, демонструючи свою мужність не тільки у виграних, а й у програних битвах, виявляючи її не лише на полі бою, а й у невільничому полоні, в колодках та ланцюгах. Тому добре відомі всьому світові й самому місту Риму героїчні подвиги, що їх здійснили деякі вихідці з цього народу (я кажу про три славетні захоплення галер, по одній щоразу, за чотири роки), що ними вони прославилися; маючи кайдани на ногах, з допомогою небагатьох товаришів вони забили тих, хто їх мучив, їхньою ж зброєю, в їхній країні, на їхній же галері. Вони мужньо трималися, визволили багатьох інших невільників, змогли уникнути переслідування і прибули до Риму. Серед названих подій найвідомішою є та, що сталася 1628 року,— її вже описав Марко Томазо Марнавізіо. Однак подія, що відбулася недавно, була не менш славетною та визначеною, бо тільки вісім чоловік напали на шістдесяткох і, з ласки Божої, щасливо подолали останніх під проводом шляхетного Джованні Волковського.

Цей відчайдушний юнак 12 років воював у складі польського війська проти

татар і взятий був останніми в полон. Він пройшов через руки багатьох невірних і врешті потрапив до ренегата (вихреста) з Калабрії, що його звали Мамі, султана нового губернатора на Кіпрі, повновладного господаря галери. Волковського помістили в середньому відсіку галери, біля щогли. Тут його й замикали на ніч. Всім серцем прагнути волі, він поділився своєю думкою з іншим невільником, італійцем Бартоломео Трілла з Мессіни. Вони змовилися між собою і пообіцяли вірно та віддано допомагати одне одному, щоб відвернути увагу турецької сторожі, яка перебувала в кубрику на цій же галері. Це їм врешті-решт вдалося, хоч і довелося чекати багато місяців на слішну нагоду. Така нагода трапилася, коли згаданий ренегат захотів будувати нову галеру і зайшов у порт Карагаччі в Анатолії, за 50 миль від Родоса. Там був високий ліс, придатний для будування нової галери. Він послав на берег 60 невільників та варту з 20 турків і звелів рубати дерева та носити їх на галеру, де залишалися інші 60 турків та решта невільників, одинадцять з яких були розкоті та зібрани в середньому відсіку. Тут був і згаданий Джованні, котрий винайшов якийсь спосіб потрапити до тієї групи, що мала складати дерева і в якій, на щастя, і він з Божої волі опинився. І Бартоломео з Мессіни, інший відважний керівник цієї змови, був там же. Опинившись в одному відсіку, вони вирішили, що настав час здійснити таку жадану й довгождану справу: спробу вирватися на волю. Своїм задумом вони поділилися з іншими десятма невільниками, серед яких були сім французів, два греки і один чоловік з Далмачії. Але тільки шість французів приєдналися до них, а решта через острах тільки спостерігала, хоч і не виказувала змови. Домовившись, ватажки вирішили дочекатися, поки турки почнуть обідати, бо тільки в цей час вони залишають зброю і збираються на кормі та на носі, де їдять, сідаючи по-турецьки. Коли настав сліщний час, мессінець та француз ухопили криві турецькі ятагани, а поляк — вила, й кинулися з іншими п'ятьма на 24 турків, котрі обідали на кормі. Всі виявили виняткову відвагу та мужність, особливо Бартоломео, який був першим рубакою, та Джованні, котрий першим ударом забив віце-капітана галери й поранив тих, які кинулися йому назустріч.Сталося так, що Джованні залишився без двох товаришів, тому що двоє французів опинилися позаду, залишивши Бартоломео та інших чотирьох, котрі мужньо бились врукопаш. Тоді він побіг назад до тих двох і погрозами змусив їх іти на штурм. І тут він виявив такий запал, що додав зваги й іншим, які йому допомагали. Коли ж восьмеро долали таку кількість турків, він вигукнув, за польським звичаєм, імена Ісуса та Марії, Іоанна Хрестителя та апостола Фоми, чиє свято припадало на цей день, та інших святих, згідно з їхньою вірою, та став розбивати кайдани інших християн. Ці восьмеро розгромили й поранили тих турків, що перебували на кормі, зокрема й Мамі, ренегата та володаря галери, котрий, незважаючи на свої 60 років, захищався і навіть поранив свого нападника Бартоломео. Тоді було вбито або викинуто за борт усіх турків, котрі були на галері, так само як і тих, що їх поранив шаблею один із французів, який підстерігав турків у вузькому проході на кормі.

Коли на галері відбувався бій, його шум почули невільники, які рубали дерева, бо ліс був неподалік від моря. Багато хто з них, зрозумівши, що сталося, сміливо кинувся до берега, щоб відплисти, незважаючи на варту з 20 турків, котрі були поруч. Вони кинулись у воду і попливли до галери. Їм допомогли 30 інших невільників, з яких турки вбили п'ятьох. Інші хоч і почули шум, залишилися в неволі, бо не повірили в успіх повсталих. До того ж вони перебували далі від берега, а коли також захотіли кинутися у воду, на них напали турки. Ті, що били турків, прагнули, щоб на галеру потрапило якомога більше тих, хто працює на березі. Та коли побачили, що вітер посилюється, перерізали якірний канат і відійшли від берега, змушені проти своєї волі вийти у відкрите море, бо не хотіли гинути разом з тими, хто залишився на березі. Частина невільників, що бігли до галери, так і не змогли до неї дістатися й мусили лишитися на березі. Це була перша галера, на якій сталася збройна сутичка між 80 турками і 145 невільниками, з яких 130 були християни, а 15 — ренегати, що всупереч своїй волі сиділи на веслах. Отже, лишилися 89 християн, 4 турків, 15 ренегатів та капітан галери, який був важко поранений. Інші загинули або лишилися на березі.

Здобувши таку чудову перемогу, відважні юнаци взяли курс на Потенте. Вони позбивали кайдани і посадили на ланцюг згаданих турків та ренегатів, а пораненого капітана поклали в ліжко, милостиво з ним повівшись. Своїм капіта-

ном вони обрали мессінця Бартоломео, оскільки він був найдосвідченіший у цьому морі. На 17-й день, доклавши значних зусиль, бо вітри були зустрічні, вони досягли острова Лампедузи, багатство якого полягає не в його мешканнях та каві, а в величному та славетному божественному зображені з білого мармуру Найблаженнішої Діви Марії поблизу гори, яка вшановується не тільки християнами, а й турками, маврами та іншими невірними, котрі приносять їй гроші, одяг та інше добро. Люди кажуть, що ніхто не може пограбувати принесеного їй. Як і іншого образу Мадонни Трапані, так і цього ніхто не може забрати з острова. Отже, вони (повсталі) вдовольнилися отриманим і на честь Пресвятої Діви поставили там прapor із захопленої галери і залишили значну частку забраних у турків грошей. Там вони пробули три дні, відпочиваючи після виснажливого переходу, під час якого було втрачено румпель та одну щоглу, а також загинуло троє французів, які впали в море. Потім вони підняли вітрило і за день дісталися до Мальти, де були прихильно зустрінуті кавалерами і відправлені до карантину. Тоді вони поділили між собою одяг та винагороду в 1000 ескудо, отриману від кавалерів за те, що віддали їм галеру. Колишні невільники замовили монумент із зображенням срібної галери, що коштувало 300 ескудо. Було замовлено й прapor із зображенням прекрасної Мадонни Трапані. Оскільки половина невільників із 86 були поляки, а всі інші — французи, італійці, іспанці, словенці та греки, вони розділилися на дві частини. Та, що складалася з представників різних націй, залишилася на Мальті під керівництвом Бартоломео з Мессіни, а та, де були поляки, обрала собі капітаном згаданого Джованні Волковського і відплівла галерою з Мальти до Сиракуз, а потім до Мессіни, де вони знайшли двох поляків та мальтійця, які втекли тоді з Триполі, а потім, ризикуючи життям, пробилися крізь сильний штурм до Катони в Калабрію і суходолом дісталися до Неаполя, де від нинішнього віце-короля мали всі почесті та всіляку допомогу. Потім у день пресвятого Благовіщення нинішнього 1631 року приїхали до Рима, де всі сповідалися й причащалися, з великою побожністю відвідали собор святого Петра та інші храми, сподіваючись на благословення Господнє, щоб їхати до Анкони, а звідти — на свою батьківщину.

Хотілося б, щоб християни подякували за них Богові і помагали в міру можливості. Нехай кожен візьме до уваги, що всі християни, які потрапили в неволю до невірних, заслуговують на загальне співчуття, особливо ж ці та їм подібні, котрі є найдостойнішими, бо вирвалися з тієї неволі, б'ючися не з жадоби до перемоги, а тільки за віру Христову. По-друге, мають хвалити Бога всі ті, що якимось способом визволилися з рук невірних. Зокрема ці та подібні до них мають пам'ятати та повторювати «*Magnum Dominus et Laudabilis simus*», бо вони не зреクリся віри і не вчинили чогось подібного, а наблизилися до тих, хто сидить праворуч від Отця, який бачить з неба їхні страждання і сльози, який став до них милосердним, а з ласки Спасителя вони здобули славетну перемогу.

Крім цього, личить знати всім, що з волі Божої та внаслідок благочестя того народу здіялося милосердя Боже і визволилися й інші невільники, що припало майже на ті самі дні того ж року. Це сталося і в Азії, і в Африці. Так, дев'ять невільників — поляків, русинів та московитів, які були в полоні у місті Алжир у Берберії, змовившись, покинули це місто пополудні другого тижня на Воздвиження і, здолавши 15 миль, дісталися до морського берега. Там вони напали на 18 рибалок, які зійшли з човнів і готовали на вогнищі рибу. Напад був такий несподіваний і відчайдушний, що тоді шістьох забили кинджалами відразу, а потім ще п'ятьох, які побігли й намагалися вскочити в човен. Потім решта кинулася втікати, а вони (невільники) сіли в один човен, а другого затопили, щоб не було погоні, і вийшли у відкрите море. Вони не порушували посту, ніде не зупинялися, і врешті, голодні та опухлі, дісталися отим маленьким човном по бурхливому морю до острова Мальорки. Боячись нападу, вони так поспішали втекти з Алжиру, що виrushili в путь не тільки без їжі, а й без води та хліба. Там, на Мальорці, вони відпочили і, набравши сил, з ласки Божої та завдяки допомозі прихильних до них іспанців виrushili з цієї країни до Рима на день святого Фоми Аквінського цього ж 1631 року. А ще там було двоє таких, що приєдналися до них і чули, що той ренегат Мамі покаявся і повернувся до християнської віри. Цей Мамі помер на Мальті невдовзі після їхнього від'їзду.

Таким був, прихильний читачу, недавній щасливий успіх людей цього народа, за що нехай буде хвала Ісусу Спасителеві та Пресвятій Діві Марії.

Кінець».